VLOGA PEDAGOŠKIH DELAVCEV V PREVENTIVI PRED SPOLNIMI ZLORABAMI

THE ROLE OF TEACHING STAFF IN PREVENTION OF SEXUAL ABUSE

Nina Mezinec, *dipl. soc. ped.*
nina.mezinec@gmail.com

POVZETEK

Prispevek obravnava preventivno delovanje na področju spolnih zlorab v osnovni šoli, vlogo pedagoških delavcev pri preprečevanju in odkrivanju spolnih zlorab ter možnosti povezovanja z ostalimi institucijami pri obravnavi tega pojava. V uvodu namenoma obširneje definiram spolne zlorabe, žrtve ter storilce tega dejanja, saj gre za širok spekter dejanj, ki zahteva širše razumevanje. Predstavim tudi trenutno stanje na področju preventive pred spolnimi zlorabami in navedem smernice ter opozorila, ki bi jih morali odrasli posredovati otrokom. Ker žrtve spolnih zlorab po tem dejanju občutijo sram ter strah pred ponovitvijo dejanja in ker smo pedagoški delavci v stalnem stiku z njimi, pojasnim, kateri so znaki, ki kažejo na to, da je otrok žrtev spolne zlorabe. Na koncu predstavim še predlog pedagoškega programa aktivnosti za osnovnošolske otroke, ki ga lahko razredniki ali svetovalni delavci uporabijo

pri razrednih urah, ter možnosti vključevanja preventivnih vsebin v učni načrt različnih predmetov.

KLJUČNE BESEDE: *spolna zloraba, šolski prostor, pedagoški delavci, preventivno delovanje, sodelovanje med institucijami, aktivnosti na temo spolnih zlorab*

ABSTRACT

The article addresses preventive action in the field of sexual abuse in primary schools, the role of teaching staff in preventing and detecting sexual abuse, and the possibility of cooperating with other institutions in addressing this phenomenon. In the introduction, the types of sexual abuse, victims and perpetrators are deliberately defined more broadly, because this is a wide range of actions that requires a wider understanding. We then present the current situation in the field of sexual abuse prevention, and provide guidance and warnings that adults should pass to the children. Because sexual abuse victims feel ashamed and are afraid that the abuse will repeat, and because teaching staff are in constant contact with them, we provide a description of signs showing whether a child is a victim of sexual abuse. Finally, we present a proposal of a pedagogical programme for primary school children, which class teachers or counsellors can use during class hours, and demonstrate how preventive content can be integrated into the curriculum of various subjects.

KEY WORDS: *sexual abuse, school space, teaching staff, preventive action, interinstitutional cooperation, sexual abuse-related activities*

UVOD

Spolna zloraba v otroštvu je ena izmed najbolj travmatičnih izkušenj, ki jih otrok na svoji poti rasti in odraščanja lahko doživi, saj vpliva na njegovo vedenje, čustvovanje, samopodobo in podobo o drugih ter zaznamuje vse njegovo nadaljnje življenje. Ker žrtve o tem dejanju zaradi strahu, občutkov krivde ali strahu pred stigmo in sramoto ne govorijo drugim, največkrat niso deležne pomoči in ostanejo same s svojo stisko. Posledice spolne zlorabe v otroštvu so lahko tako kratkoročne kot tudi dolgoročne. Na starših in pedagoških delavcih je, da pri otrocih zaznavamo že najmanjše spremembe v vedenju, ki bi kazale na to, da je otrok žrtev spolne zlorabe, in mu nato ustrezno pomagamo pri iskanju pomoči.

Pedagoški delavci imamo znotraj kurikuluma veliko možnosti, da otroke seznanjamo z njihovimi pravicami in dolžnostmi, (ne)prijetnimi dotiki in skrivnostmi, vrstami nasilja in zlorab ter najpomembnejšim – seznanjati jih moramo s tem, kako se pred zlorabami in nasiljem ubraniti ter kje poiskati pomoč.

Članek govori o enem od najnizkotnejših dejanj, ki jih je človek sposoben narediti otroku. Zavedati pa se moramo, da spolna zloraba otrok ni fantom iz preteklosti, ampak dejstvo, ki se dogaja tukaj in sedaj, v vseh družbenih slojih, religijah, prav vsak otrok pa je lahko žrtev.

SPOLNE ZLORABE OTROK

V naši kulturi je otroška spolnost nekakšen tabu. V pogovoru je obravnavana kot umazana, neprimerna, kvarljiva in predvsem nedojemljiva za nedolžne otroke, ki bi jih morali pred spolnostjo obvarovati. Vendar Wallace (2014) opozarja, da s svojimi otroki vedno govorimo o varnosti – opozorimo jih na nevarne tujce, na varnost na bazenu, kako prečkati cesto itd. Ko pa pride do spolnih zlorab, utihnemo.

Spolna zloraba otroka je nasilje, ki se zgodi, ko odrasla oseba zlorabi ali zlorablja otroka za to, da se spolno vzburi in/ali poteši svojo spolno slo (Frei, 1996). Je »situacija, v kateri otrok

ali mladostnik sodeluje pri spolnih aktivnostih, ki kršijo socialne in družbene tabuje, ki jih niti sam ne razume ali na katere ni pripravljen glede na svoj razvoj in za katere ne more dati privoljenja« (Bautista Vallejo, 2005, str. 77). Vsem načinom spolnih zlorab je skupno to, »da odrasli zlorabi svojo moč in avtoriteto ter da otroka ujame v zanko, ga zavede ali celo na silo potisne v seksualno aktivnost« (Bain, 1996, str. 12). Bouwkamp (1996) temu dodaja še, da je otrok pri spolni zlorabi v situaciji, ki mu daje občutek, da se temu ne more izogniti zaradi premoči, čustvenega pritiska, prisiljevanja ali nasilja odraslega.

Vrste spolnih zlorab lahko delimo v tri skupine: *spolne zlorabe, kjer pride do »posredne« spolne zlorabe* (npr. ko storilec otroku govori grde, opolzke besede in se ob tem naslaja; pripravi otroka, da gleda pornografske filme/fotografije; razkazuje otroku intimne dele svojega telesa; opazuje otroka pri intimnih opravilih); *spolne zlorabe, ki vključujejo dotike otroka na neprimernih mestih* (npr. ko storilec otroka dolgo in intimno poljublja na način, ki naj bi bil namenjen samo odraslim; prijema otrokove intimne dele telesa, kot so prsi, ritka, nožnica, penis ...); *ter spolne zlorabe, ki vključujejo spolni odnos, ki je lahko spremljan tudi z nasiljem*. V zadnjo skupino bi lahko prišteli še siljenje otroka v prostitucijo ali skupinske spolne aktivnosti (Frei, 1996; Repič, 2008).

Ko gre za spolno zlorabo, lahko govorimo o naslednjih merilih: namera ali reakcija storilca, reakcija žrtve (ko otrok čuti, da je odrasli s svojim vedenjem prekoračil njegove meje), uporaba sile, izkoriščanje, odsotnost privolitve ter prezgodnja razvojna zrelost (Haugaard in Reprecci, 1988, v Repič, 2008). Spolna zloraba je lahko enkratni dogodek, zloraba, ki se dlje časa pojavlja, ali incest. Bain (1996) pravi, da se spolna zloraba, ki se zgodi kot enkraten dogodek, pojavlja kot osamljen incident, pri katerem je storilec lahko neznanec ali otroku znana oseba. Ta zloraba vključuje opolzke telefonske klice, razkazovanje genitalij na javnem mestu ali otipavanje na javnih prostorih. Zloraba, ki se pojavlja dlje časa, se pogosto začne postopoma in jo na začetku, ko gre za zavajanje in pridobivanje naklonjenosti otroka, le malokdo prepozna kot spolno zlorabo. Pri incestu je storilec zlorabe član otrokove družine.

Največkrat so storilci očetje, očimi, dedki ali bratje. To je najpogostejša vrsta zlorabe, ki je zaprta v družinski krog in zato dolga leta ostaja skrivnost.

ŽRTVE IN STORILCI

Zlorabljeni so lahko že dojenčki. Včasih so mislili, da so zlorabljene samo deklice in da so storilci moški. Danes vemo, da je zlorabljenih malce več deklic kot dečkov, storilci pa so tako moški kot ženske (Bain, 1996; Snyder, 2000). Storilci spolnih zlorab iščejo otroka, ki ne ve, kakšno je »pravilno« in »napačno« spolno vedenje, in se boji, ko storilec grozi njemu ali njegovi družini. Storilci imajo tudi dostop do otroka, ki čuti, da ne sme reči ne, ker je ta, ki ga zlorablja, nekdo, ki mu zaupa, hkrati pa storilec ve, da otrok ne bo razkril skrivnosti, saj mu starši ne dajejo dovolj pozornosti oz. ga je sram povedati staršem. Storilci iščejo tudi otroka, ki ima kriminalno zgodovino in mu nihče ne bi verjel (The mama bear effect, b. d.).

Žrtve spolne zlorabe o tem težko spregovorijo, ker se počutijo zmedene in negotove. Spolno zlorabljen otrok misli, da se to dogaja vsem otrokom in da je to, kar se mu dogaja, nekaj čudnega. Strah ga je povedati, ker mu storilec grozi in ker misli, da je on kriv za to, kar se je zgodilo, saj običajno storilec žrtve prepriča, da so same odgovorne za zlorabo. Otrok se boji, kaj bodo drugi mislili o njem, o sebi pa misli, da je slab in pokvarjen, saj se mu to drugače ne bi zgodilo. In kar je najhujše – v sebi je prepričan, da mu tega nihče ne bo verjel, in se zato nikomur ne zaupa (Bain, 1996; Končnik Goršič, 1999).

Storilec večkrat grozi, da bo zlorabil tudi otrokove mlajše brate ali sestre, zato žrtev ne prekine tega početja, da bi zaščitila sorojence. Poglaviten razlog, zaradi katerega žrtev ne pove za zlorabo, je, da začenja žrtev počasi verjeti, da je za zlorabo odgovorna le ona in nihče drug. Storilčevo krivdo in sram naloži sebi (Protecting Children from Sexual Abuse in the Family, b. d.). Lahko se zgodi, da otroci za dejanje obtožijo kakšno drugo osebo in ne dejanskega storilca (Šraj, 2000, v Zloković in Dečman-Dobrnjič, 2007). Prav tako lahko otrok sprva govori, da je žrtev njegov prijatelj in ne on

sam. Prvi korak do ozdravitve po spolni zlorabi je storjen takrat, ko postane na zlorabo pozoren nek tretji človek, ki otroku verjame in je pripravljen slišati otrokovo bolečino ter stopiti v akcijo, da bi se zloraba prenehala (Richardson in Bacon, 1991, v Zaviršek, 1993).

Če so žrtve spolnih zlorab dojenčki in malčki, o tem ne morejo pripovedovati, zato je v tej situaciji vloga odraslih in pedagoških delavcev še toliko pomembnejša. Ti morajo biti pozorni na znamenja stiske, ki se pojavljajo pri otrocih.

Spolna zloraba otrok se pojavlja v vseh družbenih slojih. Na podlagi številnih raziskav (Raising Awareness about Sexual Abuse, b. d.; Snyder, 2000; Barbaree, 2006, v Tabachnick, 2013) vemo, da so storilci tako moški kot ženske vseh starosti, ne smemo pa pozabiti, da so storilci lahko tudi mladostniki. Povečini so to ljudje, ki jih žrtev pozna. Storilci niso bolniki, ne kažejo vedenjskih motenj ali drugih nenavadnosti. So ljudje, ki nad šibkimi otroki udejanjajo svojo potrebo po moči. Bain (1996) pravi, da odrasli pred otrokom prednjači v tem, da ima moč, znanje in avtoriteto, ki jih lahko uporabi na različne načine. Storilec je v svojih krogih lahko npr. priznan moški in je zaradi svoje ustrežljivosti tudi priljubljen (Waiss in Gallé, 2000), ima pa lahko resne čustvene in psihične probleme, morda je bil v otroštvu tudi sam žrtev spolne zlorabe. Storilci brez strokovne pomoči težko prenehajo z zlorabo, pogosto lahko prekomerno uživajo alkohol, v zakonu so nezadovoljni s seboj in drugimi ali pa se znajdejo v hudi življenjski stiski (Končnik Goršič, 1999). Storilca na prvi pogled težko prepoznamo, saj so to lahko običajno poročeni ljudje katerekoli starosti in poklica, socialnega stanu ter rasne ali verske skupine (Bain, 1996). V primeru, ko gre za moške storilce spolnih zlorab, Frei (1996) ugotavlja, da moški s spolnimi odnosi z otroki ne želijo nujno nadomestiti pomanjkljivega spolnega življenja z odraslimi ženskami, saj istočasno lahko vzdržujejo redne spolne stike z odraslimi partnerkami.

Preden storilec spolno zlorabi otroka, ga skrbno poišče in izbere. Pri tem si prizadeva zgraditi razmerje zaupanja, ker želi otroku in sebi tovrstno spolno izkoriščanje prikazati kot naravni in samoumevni del njunega odnosa. Storilec poišče otroka, ki mu – po njegovih merilih – nekaj manjka. Obljubi mu nadomestilo za manko in ga s tem naveže nase (Waiss, Gallé, 2000). Storilcu zlorabo

omogoči dejstvo, da ima lahek dostop do otroka in ima priložnost biti z otrokom sam. Otroku večkrat grozi ali uporabi fizično silo. Otrok mu zaupa in zato misli, da mu ob njem ne grozi nevarnost. Običajno ga zavaja na samem, kar pa je dolgotrajen proces in otrok ne ve, da je to, kar se mu dogaja, že zloraba. Podkupi ga z darili, uslugami, denarjem, uporabi zvijačo ali pa ponuja posebne ugodnosti ter priložnosti. Preprečiti želi, da bi se otrok o zlorabi nekomu zaupal ter da bi kdorkoli kaj posumil (The mama bear effect, b. d.). Otrok začne odraslemu zaupati v prepričanju, da mu lahko verjame in se mu lahko prepusti. Kljub temu da v določenih primerih spolna zloraba ne pomeni popolnega spolnega odnosa, pa gotovo pomeni zlom zaupanja, ki ga otrok goji do odraslega, ter izrabo oz. zlorabo otrokove podrejenosti.

Bain (1996) ugotavlja, da so storilci lahko prepričani, da imajo pravico to početi, ker v svoji družini lahko počnejo, kar hočejo, obenem pa si spolno zlorabo razlagajo kot učenje o spolnosti. Menijo, da otroku s tem delajo uslugo, in si dopovedujejo, da je spolni odnos z otrokom samo izraz njegove velike ljubezni do otroka.

SPOLNE ZLORABE V DRUŽINI

Otrok za svoj psihološki, čustveni, socialni in fizični razvoj potrebuje odrasle, zato so otroci od odraslih stanovanjsko, socialno, materialno in finančno odvisni. Ko otroke zlorabijo ljudje, ki naj bi jih varovali in ščitili, njihova sposobnost zaupanja odraslim postane okrnjena. Otroci, ki so žrtve spolnih zlorab v družini, pogosteje za zlorabo krivijo sebe kot otroci, ki jih zlorabijo ljudje izven družine (Coping with the Shock of Intrafamilial Sexual Abuse, b. d.).

V raziskavi (Repič, 2008, kjer so raziskovali dejavnike tveganja za spolno zlorabo v družini, so ugotovili, da se »v splošnem v družinah spolno zlorabljenih v primerjavi z družinami nikoli spolno zlorabljenih kaže statistično pomembna nižja stopnja v jasnosti izražanja čustev, odgovornosti, medsebojnem spoštovanju, odprtosti med družinskimi člani ter v soočanju z izgubami in ločitvami. Prav tako je več težav v spodbujanju izražanja čustev, ustvarjanju

prijetnega družinskega vzdušja, spoprijemanju s konflikti s čim manj stresa, sočutju med člani družine ter v zaupanju in razvijanju zaupanja« (Repič, 2008, str. 74).

V družinah s spolno zlorabo otrok pogosto ni čustveno povezan s starši, ti pa od svojih otrok pričakujejo podrejanje družinskim normam. V družini jim ne dovolijo lastnega glasu, starši pa imajo bolj toge nazore (Bouwkamp, 1996).

POSLEDICE SPOLNIH ZLORAB

Na doživljanje posledic spolne zlorabe najbolj vplivajo starost otroka ob spolni zlorabi, spol otroka, stopnja resnosti zlorabe (glede vključenosti intimnih stikov), sorodstveni odnos s storilcem, dejstvo, ali je otrok o zlorabi komu povedal, prisotnost nasilja in groženj, trajanje spolne zlorabe ter kako »normalna« je bila zloraba za družino in za določeno kulturno okolje (Bain, 1996; Repič, 2008).

Posledice zlorabe bi lahko v grobem delili na *vedenjske* (npr. pretepanje, neprimerno vedenje do učiteljev, uničevanje lastnine, nemirnost, nezbranost, učne težave, laganje, neupoštevanje navodil, beg od doma, samomorilni poskusi), *čustvene* (npr. nočne more in strahovi, motnje hranjenja in spanja, neprestana žalost, hud, nepojasnjen strah, odklanjanje hrane, prekomerna požrešnost) in *telesne* (kamor spadajo močenje postelje, blatenje v hlače, huda nemirnost, vnetje spolovila, zadnjične odprtine ali sečne poti, boleče menstruacije, nepojasnjene krvavitve iz nožnice in zadnjične odprtine, zgodnja, nepojasnjena nosečnost) (Končnik Goršič, 1999).

PREVENTIVNO DELO NA PODROČJU SPOLNIH ZLORAB

Izraz preventiva izhaja iz latinskega izraza *praevenire* in pomeni prehiteti, priti prej, pred nasprotnikom (Dekleva, 1990). Da bi lahko na različne pojave (v tem primeru spolno zlorabo) vplivali, jih moramo najprej razumeti in predvidevati, zato preventivna dejavnost vključuje v prvi vrsti raziskovanje samega pojava, njegovih posledic ter

vpliv varovalnih in rizičnih dejavnikov. Preventivne aktivnosti na temo preprečevanja spolnih zlorab so se v preteklosti razlikovale glede na družbeno pojmovanje spolne zlorabe. Tako so se preventivni ukrepi omejevali na dejavnosti, s katerimi bi otroke zaščitili s prepovedmi in grožnjami. Ta prizadevanja so izhajala iz predstave o nenormalnem neznancu ter o enkratnem nasilnem dogodku. Danes vemo, da se največ zlorab zgodi v družinskem okolju, kjer otroka zlorabljajo tisti ljudje, ki jim otrok najbolj zaupa. Nujno je potrebno, da otroke učimo o (ne)primernih dotikih, mejah, ki se jih ne sme prekoračiti, in (ne)varnih skrivnostih. Ta vzgoja bi se morala začeti v domačem okolju in nadaljevati v šoli (Repič, 2008).

Preventivo na področju spolnih zlorab lahko delimo v tri skupine. (1) **Primarna preventiva**, v katero spadajo pristopi, ki se dogajajo, preden sploh pride do spolne zlorabe. Vanjo lahko vključimo dve strategiji: čimbolj zmanjšati število zunanjih rizičnih situacij, stresov, obremenitev, po drugi strani pa tudi otroka usposobiti, da se bo znal v takšnih situacijah spoprijemati. (2) **Sekundarna preventiva** je takojšnji odgovor na spolno nasilje kot zmanjševanje takojšnjih posledic ter zgodnje odkrivanje znakov spolne zlorabe, da bi se preprečilo nadaljnje zlorabljanje. (3) **Terciarna preventiva** zajema aktivnosti po spolni zlorabi za lajšanje dolgotrajnih posledic (Tabachnick, 2013). Sekundarna in terciarna preventiva torej potekata po spolni zlorabi z namenom zmanjševanja negativnih učinkov, medtem ko je primarna preventiva namenjena preprečevanju spolnih zlorab (Pust in Štirn, 1998).

Nekatere starše skrbi, kdaj je pravi čas, da se začnejo z otroki pogovarjati o tako težkih stvareh, kot sta nasilje in spolna zloraba. Menijo, da majhnih otrok, posebno predšolskih, še ni potrebno strašiti in vznemirjati s tovrstnimi pogovori. Otrok bo v življenju varnejši, če bo vedel, kje in kdaj nanj prežijo nevarne situacije, in bo pripravljen nanje, če bo opremljen z informacijami in veščinami, kako naj te situacije obvlada ter se primerno odzove. Kodele in Kvaternik (2011) pravita, da so preventivni programi v šolskem okolju priložnost za razvoj odpornosti učenca, vendar pa jih moramo načrtovati in izvajati na smiseln način. V središču uspešnega preventivnega dela mora biti vzgoja otroka, kjer otroku priznamo pravico do svojega telesa in ga izobrazimo o spolnosti. Dovoliti mu je treba

izkazovanje in zaznavanje lastnih čustev. Otrok mora vedeti, da obstajajo prijetni in neprijetni dotiki; iz tega izhaja tudi razvijanje otrokove moči in samozavesti, da bo v skladu s tem lahko sam pri sebi določil meje in se ubranil. Pedagoški delavci moramo otrokom dati informacije, kje si lahko poiščejo pomoč, hkrati pa jih okrepiti, da bodo v kriznih situacijah lahko rekli »Ne!« (Frei, 1996).

Prav tako lahko otroci t. i. samozaščitne veščine, ki jim jih odrasli oz. pedagoški delavci posredujemo preko preventivnih programov, prenesejo tudi na druge potencialno nevarne situacije (Pust in Štirn, 1998).

VLOGA (SOCIALNO)PEDAGOŠKIH IN OSTALIH DELAVCEV V ŠOLSKEM PROSTORU PRI PREPREČEVANJU IN ODKRIVANJU SPOLNIH ZLORAB

Pedagoški delavci smo večino časa v neposrednem stiku z otroki, zato imamo možnost, da smo pozorni na vsakršno spremembo v vedenju otroka, ki bi lahko posredno nakazovala na spolno zlorabo. Preventiva je nujna, saj so različne vrste zlorab zelo razširjen problem, obenem pa jih večina ostane prikritih za vedno. Na področju spolnih zlorab obstaja veliko temno polje, saj je prijavljanje spolnih zlorab otrok izredno nizko. Razlogi so predvsem v pomanjkanju razumevanja ter nepoznavanju značilnosti tovrstnih kaznivih dejanj (Frangež in Dvoršak, 2013).

Pomembno je, da preventivo na področju spolnih zlorab usmerjamo v strokovno javnost v obliki širjenja znanja, v nestrokovno javnost v obliki ozaveščanja in večanja občutljivosti ter tudi v otroke, ki morajo prepozna(va)ti, kakšno vedenje odraslih je zanje nevarno in zakaj (Končnik Goršič, 1999). Pedagoški delavci naj bi bili ozaveščeni in imeli dovolj znanja, ponujena pa jim mora biti tudi zunanja pomoč pri reševanju te problematike. K temu tako učitelje kot državo zavezuje deklaracija Izobraževalne internacionale o poklicni etiki (Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture, 2002), po kateri bi morali zaposleni v izobraževanju stalno poglabljati znanje in skrbeti za lastno strokovno rast ter

ravnati v skladu s svojo vestjo, predanostjo in načeli zaupnosti v vseh zadevah, ki se nanašajo na blaginjo učencev, dijakov in študentov. Učitelji so zavezani k spoštovanju zaupnosti informacij, pridobljenih pri poklicnem delu, razen v primerih, ko bi z razkritjem informacij prispevali k razjasnitvi formalnih postopkov ali če bi tako zahteval zakon.

Poslanstvo socialne pedagogike temelji na konceptu delovanja v življenjskem prostoru otrok in mladih. Ta prostor je lahko tudi namerna, ciljno usmerjena uporaba vsakodnevnih situacij z namenom, da bi se otrokom in mladim nudilo pomoč pri uspešnejšem reševanju problemov, s katerimi se srečujejo pri odraščanju (Bouillet in Uzelac, 2007). Socialni pedagogi bi morali biti prisotni v vseh službah in institucijah kot polnopravni člani strokovnega tima (Koller-Trbović, 1999). Vloga socialnega pedagoga je lahko definirana tudi kot vzgojna pomoč pri obvladovanju življenja v dvojnem pomenu: kot obvladovanje življenja in kot socialna integracija. Ukvarjanje s problemi je tako samo ena stran pomoči socialnega pedagoga. Na drugi strani mora socialni pedagog razvijati sposobnosti in kompetence otrok ter mladostnikov, razširjati njihova obzorja in spodbujati njihovo aktivno vključevanje v družbo (ibid.). Skalar (1998) pravi, da je otrokom in mladostnikom potrebno pomagati, da postanejo kompetentni. Socialni pedagogi imamo v šolskem prostoru veliko vlogo, vpliv in prav tako znanja, spretnosti in sposobnosti, da lahko preventivno delujemo tudi na področju preprečevanja spolnih zlorab. V okviru preventivnega dela lahko socialni pedagog izpostavlja za zdravje pomembne teme, kamor spolne zlorabe nedvomno spadajo, učencem odgovarja na različna vprašanja in jih vodi v strpnejše medsebojne odnose. Njegova vloga pa ni zanemarljiva niti pri razvijanju odgovornosti, sprejemanju odločitev ter reševanju problemov. Učence lahko uči, kako naj sami razrešijo nastali problem (Grünfeld, 1997). Na področju preventivnega delovanja pred spolnimi zlorabami lahko pripravimo predavanja in delavnice na temo (spolnega) nasilja – tako za otroke, učitelje kot tudi za starše. Pomembno je ozaveščati o tem, kaj spolno zlorabljeni otrok misli in občuti ter kakšne so (ne) vidne posledice spolne zlorabe. V interdisciplinarnem sodelovanju

z ostalimi strokovnimi službami, ki intervenirajo v primeru spolne zlorabe, smo lahko prostor, kjer žrtve lahko poiščejo pomoč.

PREVENTIVA, VKLJUČENA V ŠOLSKI KURIKULUM

Šola je idealen prostor za izvajanje preventivnih aktivnosti, saj lahko naenkrat zaobsežemo veliko število mladih, obenem pa je to prostor, kjer otroci preživijo večino svojega časa, zato ima poleg družine pomembno vlogo pri prepoznavanju spolno zlorabljenih otrok. Aničić idr. (2002) šolam priporočajo, naj oblikujejo skupno strategijo nične tolerance do nasilja, kamor spada tudi spolna zloraba. Ta strategija naj bi obsegala tako preventivne dejavnosti kot tudi postopke in pravila obravnave že storjenih nasilnih dejanj. Dečman Dobrnjič (2004) opozarja, da šole nimajo niti izdelane strategije prepoznavanja vedenja (spolno) zlorabljenih otrok in niti v svoje delovne načrte vključenega sistema ukrepanja v primeru, ko prepoznajo spolno zlorabljenega otroka. Zato je najboljša preventiva na področju spolnih zlorab, da so načini, postopki in ukrepi prepoznavanja ter reševanja te problematike vključeni v šolski kurikulum (prav tam).

Šola ima veliko možnosti za preventivo pred spolnimi zlorabami. K temu veliko pripomorejo tudi šolska klima, kultura šole in predvsem odnos delavcev šole do spolne zlorabe. Preventivno delo se začne že z načrtovanjem življenja in dela šole, ki vključuje organiziranje izobraževanj strokovnih delavcev, pripravljanje različnih aktivnosti za učence, različne prijeme in vsebine pri delu s starši ter ne nazadnje še postavljanje ciljev šole same (Pušnik, 2000). Pri pripravi preventivnih dejavnosti na temo spolnih zlorab moramo upoštevati otrokovo razvojno stopnjo na duševnem in telesnem področju. Programi prevencije so bolj učinkoviti, če so namenjeni odraslim in otrokom hkrati (Končnik Goršič, 1999). Izobraževalni programi kot preventiva pred spolno zlorabo bi morali biti primarno usmerjeni k otrokom, vendar pa bi morali vključevati tudi družine, učitelje, svetovalne delavce in ostale, katerim njihova pozicija omogoča, da intervenirajo (Finkelhor, Ormrod in Chaffin, 2009).

Šola je prostor, kjer lahko učencem pomagamo razviti sposobnosti, znanje in spretnosti, saj je razvoj sposobnosti za večjo odpornost pomemben varovalni dejavnik pred izključenostjo (Kodele in Kvaternik, 2011). Samo v šolskem prostoru, kjer je pripravljen strokovno izdelan sistem ukrepov s kratkoročnimi in dolgoročnimi cilji in kjer je politika boja proti spolnim zlorabam vključena v kurikulum, obstaja možnost, da bo delo na tem področju uspešno. Dečman Dobrnjič (2004) predlaga, naj vodstveni, svetovalni in pedagoški delavci več časa in znanja posvetijo temu socialno in čustveno občutljivemu problemu družbe.

Cilje na ravni opolnomočenja učencev (na področju spolnih zlorab) bi lahko strnili kot: povečati njihovo znanje in veščine za uspešnejše reševanje problemov, vplivati na dvig kompetentnosti in sposobnosti za reševanje problemov, spodbujati nove strategije vedenja in povečati gotovost pri izbiranju in sprejemanju rešitev ter načrtovanju prihodnosti (Kobolt in Rapuš-Pavel, 2006). Preventivne delavnice dajo učencem občutek vključenosti, izkušnjo sodelovanja in krepijo socialne mreže. Prostor za učenje otrok o pravicah, čustvih, nasilju, spoštovanju otrok in odraščanju je v čisto vsakem šolskem predmetu. Seveda to od razrednih in predmetnih učiteljev zahteva veliko več dela in angažiranosti, saj v učnem načrtu za predmete v osnovni šoli tema spolnih zlorab ni predvidena, zato jo je znotraj kurikuluma najlažje vključiti v program razrednih ur. Kljub temu pa ima učitelj vendarle določeno avtonomijo, kar pomeni, da ima pri delu v razredu bolj proste roke pri izbiri vsebin, metod dela, načinov reševanja različnih težav, načinov ocenjevanja ipd. (Pušnik, 2000), zato lahko temo spolnih zlorab pri pouku vključi na različne načine.

TIMSKO SODELOVANJE RAZLIČNIH STROKOVNJAKOV IN ORGANIZACIJ PRI PREVENTIVI

Da bi preventiva dosegla svoje cilje, bi bilo potrebno oblikovati direktivo, ki bi definirala dejavnosti različnih strokovnih služb in njihovo sodelovanje v procesu ozaveščanja. Ker je spolna zloraba

kompleksen problem, zahteva tudi multidisciplinaren pristop (Pust in Štirn, 1998). V Sloveniji je mreža različnih služb za preprečevanje zlorab otrok, kjer bi bile naloge služb natančno opredeljene, slabo izdelana. Pri preventivi pred spolnimi zlorabami lahko sodelujejo zunanji izvajalci delavnic, policija ter socialni delavci na centrih za socialno delo.

DELOVANJE NEVLADNIH ORGANIZACIJ

V Sloveniji poznamo več neprofitno-volonterskih organizacij, ki nudijo različne vrste preventivnih aktivnosti in projektov na temo spolnega nasilja in zlorab. Med najbolj poznane spadajo Združenje proti spolnemu zlorabljanju, Zavod Emma, Društvo za nenasilno komunikacijo, Zveza prijateljev mladine Slovenije in Društvo SOS telefon. Namen teh organizacij je preprečevanje nasilja in zlorab, to pa počnejo z večanjem zavedanja javnosti o tej problematiki ter večanjem informiranosti. Delovanje je usmerjeno tudi v razvoj veščin odraslih, ki naj bi znali prepoznavati znake morebitne spolne zlorabe otroka, ter razvoj zaščitniških veščin z namenom preventive, da do zlorab ne bi prišlo. Najbolj pa se tovrstne neprofitne organizacije osredotočajo na otroke, ki so potencialne žrtve. Na tem področju sta njihova cilja opolnomočiti otroke, da bi bili bolj varni, ter da bi se otroci, ki so že bili žrtve zlorabe, lažje in hitreje zaupali. Strategije, s katerimi naj bi dosegli te cilje, se osredotočajo na šole, kjer naj bi potekali različni preventivni programi (Žibert, 2009).

DELOVANJE POLICIJE NA PODROČJU PREVENTIVE PRED SPOLNIMI ZLORABAMI

Kljub občutku, da je policija predvsem represiven organ, naj bi v vrtcih in osnovnih šolah imela predvsem preventivno funkcijo. Vse policijske postaje so vključene v Unicefov program varnih točk, kar pomeni, da se otroci tja lahko zatečejo v primeru kakršnihkoli težav, nasilja in zlorab. Prizadevajo si, da bi pri otrocih ohranili sliko policista – zaupnika, prijatelja, h komur se otroci lahko zatečejo po pomoč. S tem namenom je na Policijski upravi Slovenj Gradec leta 2008 nastala knjižica Policist Leon svetuje. S tem projektom so

želeli otroke seznaniti z nevarnostmi, s katerimi se lahko srečajo v življenju, ter s samozaščitnim ravnanjem (Policija, b. d.). V letu 2011 sta notranje ministrstvo in policija v sodelovanju z nevladnimi organizacijami pripravila kampanjo z naslovom Nekatere skrivnosti ne smejo ostati skrite, ki je namenjena ozaveščanju o spolnih zlorabah otrok ter spodbujanju otrok, da po zlorabi poiščejo pomoč. Knjižica z istoimenskim naslovom je namenjena otrokom tretje triade osnovne šole (prav tam).

DELOVANJE CENTRA ZA SOCIALNO DELO

Preventiva pred spolnimi zlorabami je velikokrat odvisna od pripravljenosti socialnega delavca za vzpostavljanje partnerstev v otrokovi socialni mreži ter v svoji lastni strokovni mreži. Pri tem ne gre za nasilne posege v življenje posameznika ali pa za izvajanje institucionalnega nadzora, ampak samo za okrepitev stikov z varnim delom mreže ter izključitev stikov, ki predstavljajo rizični del. Zavedati se je potrebno, da so vase zaprte in umaknjene družine rizični prostor za pojav spolnih zlorab, saj so otrokovi stiki s pomembnimi odrasli zunaj družine majhni in preveč krhki, da bi se otrok nekomu zaupal. Pomembno je, da socialni delavci krepijo osebne strokovne stike z ostalimi strokovnjaki, saj tako lahko pridobivajo nove informacije in podporo za svoje delo (Zaviršek, 1993).

PROGRAM PREVENTIVNIH AKTIVNOSTI IN SMERNIC

Odrasli, med njimi predvsem učitelji in starši, bi se morali zavedati razsežnosti problema spolnih zlorab. Preventivne aktivnosti morajo biti osnovane na dobrem poznavanju ter razumevanju problema spolnih zlorab in njegovih karakteristik, posledic in vzrokov (Pust in Štirn, 1998). Odrasli, ki bi radi otroke zaščitili pred spolnimi zlorabami, bi si morali biti na jasnem o tem, da se bo takrat, ko se bo znašel v ogrožajoči situaciji, otrok lahko zanesel sam nase in da ga je za to, da se bo znal sam učinkovito braniti, treba usposobiti (Frei, 1996). Potrebno se je zavedati, da so pogostejše žrtve zlorabljanja

mlajši otroci kot odraščajoči dečki ali dozorevajoče deklice in bi se zato morali seznaniti z učinkovitimi sredstvi za vzgojo v zgodnjem obdobju (pravljice, povesti, pesmice, igrice). Otroke je potrebno že kot majhne odkrito vzgajati na področju spolne vzgoje in se truditi, da bi jim bili dobri sogovorniki, hkrati pa jim tudi priznati pravico do lastnih čustev in občutkov ter do odločanja o lastnem telesu in mejah. Starši in učitelji se morajo seznaniti z vsemi prikritimi sporočili in znaki za nevarnost, ki jih utegne kazati zlorabljen otrok, ter z vsemi posvetovalnicami in ustanovami, kjer lahko dobijo strokovno pomoč zase in za zlorabljenega otroka (prav tam).

Aktivnosti na temo preprečevanja spolnih zlorab otrokom dajo razumljive in zadostne informacije o fizični zlorabi, spolni zlorabi in zanemarjanju ter prepoznavanje vedenj odraslih, ki so zanje lahko ogrožajoče. Seznaniti jih moramo s tem, da so jim lahko nevarni tudi njihovi najbližji ter sovrstniki ali otroci, ki so malo starejši od njih, ter s tem, kako se lahko zlorabi izognejo ali se je ubranijo. S programom jih je potrebno opolnomočiti, da se bodo odraslim, ki od njih zahtevajo neustrezno početje, lahko uprli, ter jim dati informacije o strategijah, ki jih lahko odrasli uporabi, da bi zavedel otroka. Povedati jim je potrebno, da morajo o vsakem neprimernem vedenju odraslega sporočiti tistemu, ki mu zaupajo. Okrepiti jim je potrebno zavedanje, da v nobenem primeru niso krivi, če se jim je kaj neprimernega zgodilo (Končnik Goršič, 1999).

Fey predlaga šest področij, ki bi jih morali obdelati z otroki, če jih hočemo zaščititi. Ta področja so: (1) Moje telo pripada meni, (2) Lahko se zanesem na svoje občutke in čustva, (3) Obstajajo dobri, slabi in nenavadni dotiki, (4) Smem reči »ne«, (5) Obstajajo dobre in slabe skrivnosti, (6) Smem prositi za pomoč in smem govoriti o tem tudi, če mi je kdo to izrecno prepovedal (Frei, 1996, str. 79).

Otrokom moramo dati vedeti, da jih imajo ljudje radi in da nihče nima pravice razpolagati z njihovim telesom. Okrepiti je potrebno njihovo zavest, da imajo pravico do samostojnega odločanja o svojem telesu. Pri tem so nam, pedagoškim delavcem, v veliko pomoč aktivnosti na temo sprostitve, telesnih stikov, masaže. Otroci se morajo naučiti, da lahko zaupajo svojim občutkom, hkrati pa vedo, kaj občutijo kot dobro in kaj kot slabo (čudno). Krepiti je potrebno otrokove sposobnosti zaznavanja različnih čustev. Tako

kot znajo ločiti med dobrim in slabim, bi morali znati ločiti tudi med dobrimi in slabimi dotiki. Kljub temu da otroke med odraščanjem silimo, da ubogajo odrasle, jih moramo naučiti, da se v primeru nelagodja glasno uprejo. Smejo se braniti, smejo iti proč in smejo poklicati na pomoč. Poznati morajo razliko med dobro in slabo skrivnostjo, za katero morajo povedati nekomu, ki mu zaupajo (Frei, 1996; Finkelhor, Ormrod in Chaffin, 2009). Vsem tem (primarnim) ciljem preventivnih programov lahko dodamo še sekundarna cilja, ki pa sta: prijava spolne zlorabe ter ublažitev negativnih posledic zlorabe med žrtvami, da se ne bi počutile krive (Finkelhor, Ormrod in Chaffin, 2009).

Z otroki lahko v okviru pedagoškega programa aktivnosti govorimo tudi o občutkih, s katerimi se sooča spolno zlorabljen otrok. Za pogovor o nasilju izberemo pozitivne in varne besede. Namesto besed, kot so posilstvo, spolna zloraba itd., lahko uporabimo besedne zveze varen dotik, nevaren dotik. Pomembno je, da smo med pogovorom o nasilju in spolni zlorabi mirni in sproščeni. Otroku je treba dati vedeti, da mu bomo vedno verjeli, ne glede na to, kako velika je težava, ter ga seznaniti o zaupnih osebah, ki jim lahko pove o izkušnjah nasilja, ki niso samo starši, ampak tudi svetovalni delavec, policist, kdorkoli. Razumeti morajo razliko med tožarjenjem in tem, ko nam povejo, da se jim je zgodilo nekaj, kar je v njih spodbudilo neprijetne občutke (Kako se lahko o neprijetnih stvareh pogovarjamo na varen, pozitiven način, b. d.).

Primer izdelanega in evalviranega programa preventivnih aktivnosti na temo spolnih zlorab je na voljo v diplomskem delu z naslovom Preventivne aktivnosti na področju spolnih zlorab v osnovni šoli (Mezinec, 2016). Program preventivnih aktivnosti, ki sem ga izvajala v okviru diplomske naloge, prikazuje konkreten primer obravnave teme preventive pred spolnimi zlorabami »po principu lijaka«. Učenci v sklopu tega programa najprej obnovijo svoje znanje o otrokovih pravicah (med katere spada tudi pravica do svojega telesa), nato pa se spoznajo s čustvi v neprijetnih situacijah, razločujejo različne vrste nasilja, na koncu pa vse to pridobljeno znanje povežejo v spoznavanje kaznivega dejanja spolne zlorabe. Program je sestavljen iz petih srečanj po dve šolski uri,

zadnje srečanje pa je namenjeno informacijam o vrstah pomoči, ki so otrokom na voljo v vseh kritičnih situacijah, v katerih se lahko znajdejo.

ZAKLJUČEK

Spolna zloraba je ena najhujših travm, ki jih otrok lahko doživi na svoji poti. Pri tem zločinu gre za širok spekter dejanj, zato je to podrobneje opredeljeno v članku. Večinoma so storilci tega kaznivega dejanja otroku poznane osebe. Pri vsakem otroku se znaki spolne zlorabe kažejo na drugačen način, zato moramo biti pedagoški delavci pozorni na vse spremembe, ki se kažejo v otrokovem vedenju.

Ker storilci navzven ne kažejo znakov, da utegnejo zlorabiti otroka, spolne zlorabe ne moremo preprečiti. Zato je treba otroke nujno poučiti o situacijah, v katerih lahko pride do spolnih zlorab, načinih, kako reagirati v situacijah, v katerih se počutijo neprijetno. To je dolžnost vseh odraslih, tako staršev kot tudi učiteljev in ostalih pedagoških delavcev, saj otroci v šoli preživijo večino svojega časa. Učitelj ima v okviru vsakega predmeta možnost otroku predajati življenjske vsebine, med katere spada tudi poučevanje o spolnosti, pravicah, nasilju in zlorabah, vendar pa pogovarjanje o temah izven učnega načrta od učitelja zahteva veliko več dela, priprav in časa. A če je učitelj odprt in dojemljiv za spodbude iz razreda, potem lahko učenci pri običajnih predmetih dobijo tudi nekaj *za življenje*.

Naj zaključim z mislijo varuhinje človekovih pravic Vlaste Nussdorfer (2013, str. 64): »Od kurative, za katero si želimo, da bi jo potrebovalo čim manj otrok, se je torej treba usmeriti k močni preventivi, da bi končno dočakali čas, ko bo prijav manj. Pa ne zato, ker ljudje ne bi želeli o tem govoriti ali ne bi imeli komu povedati, temveč zato, da bo nekoč teh dejanj resnično manj«.

LITERATURA

Aničić, K., Lešnik Mugnaioni, D., Plaz, M., Vanček, N., Verbnik Dobnikar, T., Veselič, Š. in Zabukovec Kerin, K. (2002). Nasilje – nenasilje: priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol. Ljubljana: i2.

Bain, O. (1996). Ko pride na dan: vodič za mlade, ki so bili spolno zlorabljeni. Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.

Bautista Vallejo, J. M. (2005). Trpinčenje in zloraba otrok: kriminološki vidiki in znanje za pedagoško intervencijo. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 56(1), 77–81.

Bouillet, D. in Uzelac, S. (2007). Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska knjiga.

Bouwkamp. R. (1996). Psihosocialna terapija pri spolni zlorabi v družini. Logatec: Firis.

Coping With the Schock of Intrafamilial Sexual Abuse (b. d.). Pridobljeno s: http://nctsn.org/nctsn_assets/pdfs/caring/intrafamilialabuse.pdf

Dečman Dobrnjič, O. (2004). Nevidna drugačnost. Trbovlje: Dijaški dom.

Dekleva, B. (1990). Preventiva – kulisa, prazen pojem, znanost, vrednota ali kaj drugega? V B. Dekleva (ur), Oblike preventivnega dela: Prispevki Sekcije za preventivno delo Društva psihologov Slovenije za Posvet psihologov v Radencih (1–12). Ljubljana: Društvo psihologov Slovenije.

Finkelhor, D., Ormrod, R. in Chaffin, M. (2009). Juveniles who commit sex offenses against minors. Juvenile Justice Bulletin. Pridobljeno s https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/227763.pdf

Frangež, D. in Dvoršek, A. (2013). Nekateri kriminalistični vidiki odkrivanja spolnih zlorab otrok v Sloveniji. Revija za kriminalistiko in kriminologijo 64(1), 63–73.

Frei, K. (1996). Spolna zloraba : z odkrito besedo do varnosti. Ljubljana: Kres.

Grünfeld, T. (1997). Socialni pedagog v osnovni šoli. Socialna pedagogika 1(4), 13–21.

Kako se lahko o neprijetnih stvareh pogovarjamo na varen, pozitiven način (b. d.). Pridobljeno s: http://www.isainstitut.si/isa/

wp-content/uploads/2013/05/Kako-se-lahko-o-neprijetnih-stvareh-pogovarjamo-na-varen-pozitiven-na%C4%8Din.pdf

Kobolt, A. in Rapuš-Pavel, J. (2006). Osnove interveniranja. V M. Sande, B. Dekleva, A. Kobolt, Š. Razpotnik in Zorc-Maver, D. (ur.), Socialna pedagogika: izbrani koncepti stroke (87–103). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Kodele, T. in Kvaternik, I. (2011). Soustvarjanje preventivnih projektov v šolskem okolju skupaj z učenci. Socialno delo, 50(5), str. 307–316.

Koller-Trbović, N. (1999). Mjesto i uloga socijalne pedagogije danas. Kriminologija i socialna integracija 7(1), 21–24.

Končnik Goršič, N. (1999). Nekaj resnic o spolni zlorabi. Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.

Mezinec, N. (2016). Preventivno delovanje na področju spolnih zlorab v osnovni šoli (Diplomsko delo). Pedagoška fakulteta, Ljubljana.

Nussdorfer, V. (2013). Obstaja pot. Dob pri Domžalah: Miš.

Policija (b. d.). Pridobljeno s: www.policija.si

Protecting Children from Sexual Abuse in the Family (b. d). Pridobljeno s http://www.ispcc.ie/advice/advice/protecting-children-from-sexual-abuse-in-the-family/8930

Pust, N. in Štirn, M., (1998). Primarna preventiva spolne zlorabe otrok. Psihološka obzorja, 7(2), str. 71–97.

Pušnik, M. (2000). Razrednik v osnovni in srednji šoli. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Raising Awareness about sexual abuse: Facts and Statistics. (b. d.). Pridobljeno s: https://www.nsopw.gov/en/Education/FactsStatistics?AspxAutoDetectCookieSupport=1#prepetrators

Repič, T. (2008). Nemi kriki spolne zlorabe in novo upanje. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba.

Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture (2002). Kodeks izobraževalne internacionale o poklicni etiki. Pridobljeno s: www2.sviz.si/media/Kodeks%20poklicne%20etike.doc

Skalar, V. (1998). Vzgojne ustanove na prehodu v postindustrijsko družbo. Socialna pedagogika, 2(2), str. 5–17.

Snyder, N. H. (2000). Sexual Assault of Young Children as Reported to Law Enforcement: Victim, Incident, and Offender Characteristics.

U. S. Departmed of Justice: Office of Justice Programs. Pridobljeno s: https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/saycrle.pdf

Tabachnick, J. (2013). Why prevention? Why now? International journal of behavioral consultation and therapy, 8(3–4), str. 55–61. Pridobljeno s http://eds.a.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=772c0976-fad7-4926-a872-e2643ba9454@sessionmgr4004&vid=3&hid=4210

The mama bear effect. (b. d.). Pridobljeno s http://www.themamabeareffect.org/understanding-abusers.html

Waiss, M. in Gallé, I. (2000). V labirintu spolnih zlorab: delo z žrtvami, storilci in starši. Ljubljana: Forma 7.

Wallace, K. (30. april 2014). Child sex abuse is a taboo topic for some parents [video]. CNN. Pridobljeno s http://edition.cnn.com/2014/04/29/living/sexual-abuse-talking-to-kids-parents/

Zaviršek, D. (1993). Nasilje kot del intimnosti, spolne zlorabe otrok in posilstva. Kaj pa socialno delo? Socialno delo, 32(5–6), str. 41–70.

Zloković, J. in Dečman-Dobrnjič, O. (2007). Zaprte oči ne vidijo zla: trpinčenje, zanemarjanje in spolna zloraba otrok – odgovornost družine, družbe in šole. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Žibert, L. (2009). Delovanje nevladnih organizacij pri preprečevanju spolnih zlorab otrok. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 60(2), 139–147.

STROKOVNI ČLANEK, PREJET JUNIJA 2017